

CERDANS I ALTURGELLENCES ALS CAMPS NAZIS

De la Guerra Civil a la Cerdanya i l'Alt Urgell a l'exili i l'horror nazi

MARC BERNADAS VILLEGAS
PAU CHICA FERNÁNDEZ

anem

Cerdans i alturgellencs als camps nazis
De la Guerra Civil a la Cerdanya i l'Alt Urgell
a l'exili i l'horror nazi

Marc Bernadas Villegas i Pau Chica Fernández

CERDANS I ALTURGELLENCES ALS CAMPS NAZIS

DE LA GUERRA CIVIL A LA Cerdanya i l'Alt Urgell
A l'exili i l'horror Nazi

anem
EDITORS

anem *CRONOS*

Amb la col·laboració de:

Diputació de Girona

AJUNTAMENT DE PUIGCERDÀ

Ajuntament de
la Seu d'Urgell

Amical de
Mauthausen

Cerdans i alturgellencs als camps nazis.
De la Guerra Civil a la Cerdanya i l'Alt Urgell a l'exili i l'horror nazi

© del text: Marc Bernadas Villegas i Pau Chica Fernández

© de la presentació: Enric Garriga Elies

© del pròleg: Queralt Solé Barjau

© De la present edició:

Anem Editors, SL, abril de 2020

Edició, disseny i maquetació a cura de: Oliver Vergés Pons

www.anemeditors.com · contacte@anemeditors.com · @anemeditors

DL L 323-2020

ISBN 978-84-121359-6-1 (Anem Editors, SL)

ISBN 978-99920-65-34-1 (Anem Editors)

Imprès a GoPrinters (La Seu d'Urgell)

Aquesta edició ha comptat amb la col·laboració de la Diputació de Girona, l'Ajuntament de Puigcerdà, l'Ajuntament de la Seu d'Urgell i de l'Amical de Mauthausen.

Tots els drets reservats. Sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, queden prohibides les reproduccions totals o parcials d'aquesta obra a través de qualsevol procediment.

SUMARI

PRESENTACIÓ	9
PRÒLEG	11
INTRODUCCIÓ I AGRAÏMENTS	15
1. DE L'AUGE DELS FEIXISMES A LA GUERRA CIVIL	19
L'ascens dels feixismes a l'Europa d'entreguerres (1919-1939)	19
Espanya: de la fi del primorriverisme a la Segona República	35
La Guerra Civil Espanyola (1936-1939)	41
La Guerra Civil a Catalunya	47
La Guerra Civil a l'Alt Urgell	54
La Guerra a la Cerdanya	60
Els morts a la rereguarda cerdana i alturgellenca	65
Els refugiats de la Guerra Civil	66
2. UN POBLE A L'EXILI	71
Febrer del 1939: derrota, ocupació militar i exili	71
Els camps de concentració francesos	76
L'arribada a França	77
La Segona Guerra Mundial i els primers efectes sobre els exiliats	86
Les Companyies de Treballadors Estrangers	90
3. UNA HISTÒRIA DE DEPORTACIÓ	93
<i>Stalags</i> i <i>Frontstalags</i>	93
Aproximació als camps nazis	97
Mauthausen	105

Buchenwald	109
Ravensbrück	111
La primera onada de deportacions	112
La segona onada	119
Esclaus per al Tercer Reich	123
La resistència i la deportació	125
4. APUNTS BIOGRÀFICS SOBRE ELS CERCANS I ALTURGELLENCES	
DEPORTATS ALS CAMPS NAZIS	133
Josep Ignasi Solans Sanvicens	133
Josep Sirvent Domingo	137
Bonaventura Aixàs Obiols	139
Antonio Vial Candia	145
Pasqual Gabarrós Mauri	148
Salvador Barnola Colom	149
Pere Cases Blasi	151
Remigio Morella Giraut	154
Victorià Córdoba Bordoll	156
Josep Pifarré Fité	160
José Azuaga Villalonga	162
Francisco Palau Parremont	164
Josep Sans Sansa	168
Fructuós Bullich Ginot	170
Pere Serradell Casanova	174
Emilio García	177
Josefa i Maria Maranges Bobé	179
Antoni Puigdellívol Argerich	183
Rogeli Anglada Calvet	187
FONTS I BIBLIOGRAFIA	195
Fonts	195
Bibliografia	199

PRESENTACIÓ

Construir i mantenir societats lliures, democràtiques, socials i sostenibles exigeix l'aportació de moltíssims elements. Però sens dubte, n'hi ha dos que no hi poden faltar mai: l'educació i la memòria.

L'educació és el pilar per sostenir i transmetre els valors; el pilar de la llibertat, la solidaritat, la fraternitat, la tolerància i la justícia. I la memòria és el pilar que subjecta la història, que honora i recorda els que ens van precedir, els qui van lluitar per ser on som, i que impedeix la repetició dels errors i els fracassos.

Tots dos pilars es basen en el coneixement del passat. En la recerca, la investigació, el relat de la història; de les dades, les dates i els personatges; de les causes i les conseqüències dels fets ocorreguts. Tot això, per a poder interpretar objectivament aquesta història i posar elements de coneixement i de reflexió en els necessaris senders de l'educació i la memòria.

I si és important conèixer la història general, la macrohistòria, no ho és menys conèixer la història local. Hem de conèixer la *Història* i conèixer també les *històries*. Les històries de les persones, dels pobles i de les ciutats. Posar nom i cara i descriure i honorar totes aquelles persones que potser mai apareixeran en els llibres generalistes, però que també van participar i van escriure una part d'aquest relat general. I en el cas que ens ocupa, persones que van lluitar, van patir i van participar en un dels episodis més cruels del passat de la humanitat en defensa d'uns valors que avui ens segueixen guiant i esperançant.

I això és el que fan persones com Marc Bernadas i Pau Chica: aportar els elements locals i les històries personals que ens permeten conèixer la cara més propera i més humana de la tragèdia. No hi

ha dubte que aquests «projectes amb rostre» com els projectes de la Xarxa Mai Més ens ajuden a empatitzar amb les víctimes, amb els lluitadors i resistents, i ens empenyen a recollir el seu testimoni i a continuar la seva lluita per un món millor, més just i solidari.

Des de l'Amical de Mauthausen i altres camps ens felicitem d'aquesta publicació, felicitem els seus autors i valorem la utilitat d'aquest llibre per a protegir la memòria històrica, els Drets Humans, i sensibilitzar i prevenir contra el feixisme.

ENRIC GARRIGA ELIES

President de l'Amical de Mauthausen i altres camps

PRÒLEG

Hi ha qüestions que no són fàcils de conèixer. Succeeix amb tot a la vida, i també succeeix respecte a la Història. De fet, succeeix molt en Història. I una d'aquestes qüestions era saber quins cerdans i quins alturgellencs havien patit l'infern dels camps nazis. Ara, finalment, gràcies a Marc Bernadas i Pau Chica sabem qui van ser aquestes persones i quina la seva trajectòria vital.

El llibre de Montserrat Roig *Catalans als camps nazis*, publicat per primera vegada el 1977, continua sent un referent al segle XXI, un llibre imprescindible per aproximar-nos al coneixement dels homes i dones que foren deportats cap als camps de treball o d'extermini nazis. Abans de l'obra de Roig, només en podem destacar una altra, que també continua sent un referent, tot i que més aviat literari. Ens referim al llibre de Joaquim Amat Piniella *K. L. Reich*, publicat el 1963. Ambdós, tot i els anys transcorreguts i malgrat les noves informacions i dades que s'han anat coneixent, han mantingut la seva actualitat i una bona consideració, i prova d'això són les contínues reedicions que se'n fan.

Les aportacions respecte al coneixement dels catalans als camps nazis s'han realitzat bàsicament des de dues vessants, la periodística i la històrica. I des de dos àmbits, el global i el local. Periodísticament, cal destacar els llibres de David Bassa i Jordi Ribó *Memòria de l'Infern* (2002) i el de Montserrat Llor *Vivos en el averno nazi* (2014). A través d'entrevistes, els tres autors aconsegueixen diversos testimonis de catalans, testimonis que fins aleshores no havien estat preguntats i que finalment són recollits. Des de la vessant històrica, les aportacions han estat diverses des dels anys noranta, i van des d'obres més generals fins a estudis més concrets, entre els quals des-

taquen els estudis locals. Una de les historiadores que més ha treballat en l'àmbit català la deportació és Rosa Toran, amb una obra extensa de la qual cal destacar els llibres *Vida i mort dels republicans als camps nazis* (2002) i *Els camps de concentració nazis. Paraules contra l'oblit* (2005). A través d'ells la historiadora proporciona eines d'anàlisi i reflexió, tot mostrant els aspectes conceptuals més rellevants per aproximar-se i entendre la realitat dels deportats catalans. I finalment tenim els estudis locals, gràcies als quals s'està gestant un fons important, detallat, que permetrà fer una bona anàlisi i un balanç del que va passar amb els catalans deportats.

El llibre que teniu a les mans contribueix a un coneixement que s'està treballant de forma meticulosa des de moltes comarques o poblacions grans del Principat. Fins ara coneixíem el cas dels empordanesos deportats, així com dels vallesans, els sabadellencs, els garrotxins, els veïns de la Terra Alta, del Montsià o els de Castellar del Vallès, i de tants altres paisatges de Catalunya, però ens mancava els qui havien estat deportats des de l'Alt Urgell i la Cerdanya, dues comarques pirinenques i frontereres, dos aspectes a tenir molt en compte per entendre les trajectòries vitals d'aquestes vint veïns —divuit homes i dues dones— que van viure l'infern dels camps nazis.

Marc Bernadas i Pau Chica han aprofundit en la bibliografia publicada i en la inèdita, han fet recerca de premsa i en arxius d'aquí i de fora i han entrevistat tot de testimonis per poder fer una fotografia del perfil de cada home i cada dona de l'Alt Urgell i la Cerdanya que van viure, i en la seva gran majoria van morir, sent uns deportats. Persones majoritàriament de pobles petits com Músser, Alp, Bescaran, el Pla de Sant Tirs o Montferrer; o d'altres de poblacions mitjanes, com la Seu d'Urgell i Puigcerdà; pagesos, botiguers, obrers, barbers, costureres... Alguns havien patit la guerra civil al front, altres no. La majoria es van exiliar a França el 1939 i molts van estar servint a les Companyies de Treballadors Estrangers franceses abans de l'ocupació alemanya del país veí, moment en què hi va haver deportats de l'Alt Urgell i la Cerdanya que van col·laborar amb la Resistència francesa. Fins ara en coneixíem els noms, ara sabem

per què van acabar sent deportats. Els historiadors Marc Bernadas i Pau Chica han atorgat volum a uns noms i uns números que han deixat de ser xifres per adquirir identitat. Els han retornat, a través del llibre, als paisatges de les seves infanteses.

Montserrat Roig deia en el seu llibre de l'any 1977 que hi ha preguntes que no es farien en un país ben informat. Ara, ja en ple segle XXI, podem començar a afirmar que som un país cada cop més ben informat gràcies, entre altres coses, a la tasca d'historiadors com en Marc i en Pau i a la tasca d'editorials com Anem, que aposten per obres com aquesta, que fent-nos conèixer el propi passat, tant ens diuen del nostre present.

QUERALT SOLÉ

Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ I AGRAÏMENTS

Amb motiu de la commemoració, aquest any 2020, del setanta-cinquè aniversari de la fi de la Segona Guerra Mundial i de l'alliberament consegüent dels camps de concentració i d'extermini nazis, a més de la fi d'alguns règims feixistes europeus i de les seves atrocitats —només d'alguns, perquè uns altres, que ens afecten molt directament, segueixen ben vius—, volem compartir amb vosaltres aquesta investigació que ha resseguit els passos de les víctimes alturgellenques i cerdanes dels camps nazis.

Són tres quarts de segle els que han transcorregut des de l'alliberament dels camps, però la repressió i l'obligat silenci imposat per la dictadura franquista fins al 1975 fan que encara avui moltes famílies desconeguin el tràgic destí d'alguns dels seus éssers estimats. Per als pocs supervivents espanyols de l'horror nazi, l'obertura de les portes dels camps de concentració i d'extermini no anà acompanyada d'una repatriació. Per als assassinats, l'oblit fou la seva darrera condemna. Les famílies, també víctimes de l'horror, van continuar fins a la mort del dictador Francisco Franco essent part del costat més vulnerable d'una societat dual, alimentada per un sistema polític que distingia clarament entre vencedors i vençuts, afectes i desafectes al règim franquista.

Aquest silenci imposat durant més de tres dècades després del desmantellament de la maquinària repressiva nazi va impedir la legalització de l'Amical de Mauthausen fins al 1978, quan ja acumulava un bagatge de setze anys d'existència clandestina, una mostra prou significativa de l'anomalia espanyola. A França, en canvi, els membres de la FEDIP (Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics Víctimes del Feixisme) disposen des del 1946 d'una organit-

zació legalment reconeguda i amb presència de deportats republicans, que ni tan sols després de sobreviure a l'horror nazi van poder tornar a casa seva.

Fou na Montserrat Roig, gràcies a l'obra magna *Els catalans als camps nazis* (1977), qui va establir les bases per superar aquest mutisme i oblit a través d'entrevistes amb supervivents i una detallada relació de totes les persones deportades. Des del seu estimat Arsèguel, on estiuejava i escrivia, na Montserrat Roig se submergia en les històries personals dels centenars de catalans deportats. Gràcies a la seva tasca titànica, ja no sols existeixen les *nostres* víctimes del nazisme presentades com una simple xifra, sempre freda. Roig posà un nom, una família i una terrible història a totes aquestes víctimes per compartir-les amb la resta de la humanitat, i ho va fer des d'un prisma extern, defugint els relats més personals i documentant un bon nombre de catalans deportats, fins aleshores desconeguts, tot establint les bases de futures investigacions. El camí obert per Montserrat Roig ha portat durant els darrers decennis a una extensa producció bibliogràfica i d'estudis d'àmbit local, a més d'homenatges i actes de tota mena, que han pretès i alhora permès rescatar de l'anonimat el nom de les víctimes d'un genocidi perpetrat també contra els nostres conciudadans.

La memòria oral dels supervivents, com també la literatura concentracionària, anaren acompanyades d'una de les formes de testimoniatge més impactants per no oblidar mai el què succeí. Gràcies a la tasca de recopilació gràfica feta per Francesc Boix, «el fotògraf de Mauthausen», hem pogut conèixer més coses al voltant de la vida i, sobretot, de la mort als camps nazis, a més de conservar un testimoniatge clau dels judicis de Nuremberg contra alguns dels líders del nazisme. Paral·lelament, personalitats de la magnitud de Neus Català han treballat incansablement perquè les noves generacions puguin conèixer la barbàrie nazi, posant també de manifest la memòria de les dones catalanes deportades que, doblement silenciades, també foren víctimes de l'extermini.

Però, encara avui, la història de l'holocaust és formada per una gran majoria de persones anònimes, la memòria de les quals es va

recuperant gràcies a les múltiples investigacions que es duen a terme a tot arreu. Són treballs que abasten un petit àmbit, amb la pretensió de posar de manifest que els crims del nazisme no ens són una cosa aliena, ans al contrari. Conscients que l'oblit és el gran aliat de la barbàrie, el millor homenatge que es pot fer als milions de persones víctimes del feixisme és mantenir-les vives en el record. D'uns anys ençà, és habitual topar amb les llambordes daurades, les Stolpersteine, en molts racons d'Europa, que ens recorden que en aquella ciutat, en aquell carrer, en aquell edifici, hi visqué una víctima del nazisme. Es tracta d'un de tants homenatges d'una societat que s'entesta a no oblidar. I és precisament això el que pretenem amb aquesta investigació, ara que es compleixen setanta-cinc anys de la fi de l'extermini: un petit acte de record, de reparació històrica i dignificació de la memòria d'aquells sis cerdans i catorze alturgellencs que foren involuntàriament protagonistes de la principal barbàrie comesa per la humanitat.

Aquesta obra no podria haver-se materialitzat sense la participació, col·laboració i atenció d'unes quantes institucions, centres i personalitats que, des de la més sincera actitud altruista, hi han col·laborat tot dedicant el seu temps a escoltar, explicar i contribuir per aprofundir i enriquir el treball. Per això és de justícia reconèixer i transmetre la nostra gratitud a l'Enric Garriga, president de l'Amical de Mauthausen, i a tot l'equip que l'integra, que ens van rebre amb els braços oberts; a l'Erola Simon i les treballadores de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya; al Julio Quílez, al Lluís Obiols i a la Teresa Caminal de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell; a l'Albert Batalla per la seva predisposició i interès; i a l'Oliver Vergés, amic i editor, que ha cregut en aquesta iniciativa des del principi. També a totes aquelles persones que ens han rebut i han dedicat el seu temps a explicar-nos la història dels seus familiars, facilitant-nos una recerca que també és seva.

I, finalment, als de les nostres respectives cases, pel que ens han hagut d'aguantar i pel temps que els hem hagut de prendre per dedicar-lo a aquesta investigació.

Durant la Segona Guerra Mundial, sis cerdans i catorze alturgellencs van ser víctimes d'un dels pitjors horrors de la història de la humanitat: els camps nazis. El present llibre, fruit d'una minuciosa recerca, posa nom i biografia a totes aquestes víctimes del nazisme originàries de la Cerdanya i de l'Alt Urgell. Tenim a les mans una investigació que ens permet conèixer de primera mà l'auge dels feixismes a l'Europa de la primera meitat del segle xx, el desenvolupament de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) a Catalunya i a les comarques pirinenques, l'exili conseqüència de la victòria franquista i l'horror nazi viscut en una Europa en guerra (1939-1945). Un context necessari per entendre com i per què aquestes vint persones van acabar en camps de tràgica memòria com Mauthausen.